

ТМ	Г. XXVI	Бр. 2	Стр. 301 - 319	Ниш	април - јун	2002.
----	---------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 330.341(497.11)+581.5:330(497.11)

Стручни рад

Примљено: 17.4.2002.

Данијела Костадиновић-Красић

Учитељски факултет

Београд

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И РАЗВОЈ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Резиме

Овај рад се бави питањима одрживог развоја и развоја Југославије. Битан акценат је стављен на улогу међународних организација и институција у остваривању концепта одрживог развоја, затим на однос екологије и економије као и на еколошку ситуацију и привредни развој у Југославији.

Кључне речи: одрживи развој, РИО Декларација, животна средина.

Далеке 1945. године у Сан Франциску је основана Организација уједињених нација. Њен извршни орган - Генерална скупштина, орган одлучивања, бави се и проблематиком одрживог развоја и заштите човекове животне средине. Захваљујући иницијативама Генералне скупштине УН одржане су бројне конференције на којима се разматрало питање заштите животне средине и одрживог развоја. На основу одлуке Генералне скупштине УН, у Стокхолму је од 12. до 16. јуна 1972. године, одржана прва конференција УН о животној средини. Била је то прекретница за решавање проблема животне средине. Наиме, растући притисак јавности, подржан научним сазнањима о последицама деградације животне средине у касним шездесетим и раним седамдесетим годинама прошлог века иницирао је потребу да међународна заједница интервенише ради изналажења начина за спречавање настале еколошке кризе. На овој конференцији усвојена је Декларација о животној средини и Акциони план за развој активности за заштиту човекове околине. Ова документа инаугурисала су нова схватања о садржини друштвеног развитка који у себи треба да садржи не само пораст материјалних и духовних вредности већ и заштиту човекове околине.

У усвојеној Декларацији о животној средини истакнути су следећи принципи: наша планета располаже са неисцрпним и исцрпним богатствима. Неисцрпна богатства током производних циклуса морају се обнављати, а исцрпна се морају користити на начин који неће претити да се иста исцрпе (принцип 3 и 5); за социјални и економски развој човека на земљи морају се обезбедити одговарајући услови који омогућавају квалитетно побољшање његовог живота (принцип 8), и током производње неопходно је користити достигнућа науке и технике, с циљем да се открију, избегну или ограниче опасности које угрожавају животну средину (принцип 18).¹

Дакле, развој је дефинисан као сложена категорија која треба да обезбеди услове за благостање и очување животне средине, а циљ развоја није само побољшање материјалних услова живота већ и остваривање моралних и културних вредности.² У овом смислу треба схватити и указивање да "развитак мора да се схвати као нешто сложеније, вишезначајно, нешто што је економско, друштвено, научно и културно. Он треба да има глобални карактер и да обухвати бројне појаве друштвеног живота, да одговара моралним и културним циљевима, укорењеним у историјском наслеђу сваког народа."³

Уједињене нације су 1972. године основале и Програм за човекову средину (UNEP), који је отпочео са радом 1973. године чији је задатак усмеравање свести у јавности на растућу опасност која прети човечанству због нарушавања еколошке равнотеже, а пре свега, у спречавању загађивања ваздуха, воде и организовање рационалног коришћења постојећих природних богатстава. Након доношења Декларације о животној средини и оснивања UNEP-а, дошло је до бројних међународних активности, од којих истичемо следеће: у Тбилисију је од 14. до 16. октобра 1977. године одржана прва конференција Уједињених нација о проблемима образовања и животне средине, на којој је усвојена Декларација о образовању и животној средини; у Ванкуверу је од 31 маја до 30. јуна 1978. године одржана прва конференција Уједињених нација о људским насељима, која је усвојила Декларацију и препоруке за међународну сарадњу ради унапређења услова живљења у насељима; у Најробију је 1982. године одржана Конференција Уједињених нација о животној средини на којој је промовисан програм "Само једна земља" (Only One Earth) који

¹ Декларација о животној средини, принципи 3, 5, 8 и 18, донета на Конференцији Уједињених нација о животној средини, одржаном у Стокхолму од 12. до 16. јуна 1972. год.

² Марковић Ж. Данило, *Социјална екологија*, четврто допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год, стр. 350.

³ Мајор Фредерико, *Сутра је увек касно*, "Југословенска ревија", Београд, 1991. год, стр. 66.

предствља подршку Стокхолмској декларацији и њеном Акционом плану о условима за остваривање *одрживог развоја* водећи рачуна да се будућим генерацијама обезбеде услови који неће бити лошији од постојећих и да се земљама у развоју помогне у ситуацијама "када погоршање опште економске ситуације захтева увођење оштријих стандарда у привреди".⁴

У контексту оваквог приступа "одржив развој" се схвата као "облик друштвене и структуралне друштвене трансформације који уважава однос економског раста и необновљивих ресурса",⁵ односно, као "стратегију развоја којом се управља свим основним средствима, природним ресурсима, баш као и финансијским и физичким средствима, ради повећања дугорочног богатства и благостања".⁶ По мишљењу проф. Марковића, "дефиниције одрживог развоја треба да изразе друштвену и човекову потребу за развојем који би обезбедио веће благостање али не би доводио до нарушавања еколошке равнотеже у животној средини на начин да будуће генерације имају мање шансе за опстанак од садашњих генерација. Значи, одрживим развојем може се означити онај развој који омогућава унапређивање техничко-технолошке основе рада, пораст друштвеног богатства и благостања људи уз истовремено очување животне средине за опстанак садашњих и будућих генерација."⁷ Овакво схватање о одрживом развоју заснива се на ставовима неколико значајних међународних скупова, од којих наводимо неке значајније. У Отави је одржана 1986. године Конференција Уједињених нација посвећена одрживом развоју на којој су истакнути услови за афирмацију одрживог развоја, интеграција очувања и развитака, задовољавање основних људских потреба, јачање једнакости и социјалне правде, омогућавање друштвеног самоодређења и културне различитости појединих држава, као и одржавање еколошког интегритета. Светска комисија за животну средину и развој, поднела је 1987. године извештај под насловом "Наша будућност", који је допринео да се конципира нова економска и еколошка политика, чијим спровођењем би се омогућио "одрживи развој", тј. да се будућим генерацијама обезбеде такви услови који неће бити гори од услова у којима се сада живи, уз могућност увођења оштријих стандарда у привреди који би поправили ло-

⁴ Марковић Ж. Данило, *Социјална екологија*, четврто допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986. год, стр. 349.

⁵ Pearce David, Barbier E., Markandua A., *Givepau for a green economy*, Earthacanpublication, L.t.d. London, p. 1- 4.

⁶ Repetto Roberto, *World Enough and Time*, Yale university press, New Haven, 1986, p. 15.

⁷ Марковић Ж. Данило, *Социјална екологија*, четврто допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986. год, стр. 32-353.

шу еколошку ситуацију у одређеним срединама.⁸ У Франкфурту на Мајни, 7. и 8. децембра 1989. године министри за животну средину и здравље Европског региона Светске здравствене организације усвојили су и потписали Европску повељу о животnoj средини и здрављу, којом су се земље потписнице обавезале да ће настојати да предузму потребне активности за решавање ургентних питања животне средине (као што су оштећење озонског омотача и промена климе), безбедно и одговарајуће снабдевање са водом за пиће у складу са постојећим нормативима, хемијска исправност хране, еколошке и здравствене последице утицаја различитих извора енергије, саобраћаја, последице хемизације пољопривредне производње, квалитет ваздуха, опасни отпади, биотехнологија (посебно генетски модификовани организми) и чисте технологије као превентивне мере.⁹

У Рио де Жанеиру, одржана је од 3. до 14. јуна 1992. године Конференција Уједињених нација о развоју и животnoj средини. Одржавање ове конференције резултат је повећане свести о све већем угрожавању животне средине и погубним последицама које из тог произилазе, а уједно и потврда значаја који међународна заједница придаје одрживом развоју и очувању животне средине уз настојање да се исти разреше координираним напорима и сарадњом свих земаља. Остваривање одрживог развоја, односно економског раста који оставља одговарајући простор за даљи развој, поставља се као нови изазов и претпоставка за остваривање глобалне сигурности. За 80% становништва у неразвијеним земљама то је могућност за савладавање сиромаштва. РИО Конференција је одржана у време кад су одредбе о правима човека и људским слободама постале доминантни критеријум за све земље. Оцењује се да је деградација животне средине човека својеврстан облик дискриминације човека и спутавање његових слобода, те се стога решавању проблема животне средине придаје све већи значај као суштинском питању за отклањање неравноправних разлика које постоје у свету и унутар појединих земаља.

Од РИО Конференције очекивало се да да одговоре за глобално решавање проблема деградације животне средине на Земљи, да понуди одговарајуће инструменте за остваривање одрживог развоја

---

⁸ Дошло је до еволуције израза животне средине тако што иста сада обухвата и њен развој. Наиме, у привредном развоју као суштински елемент отклањања еколошке кризе јавља се "одрживи развој". Он представља процес у коме се искоришћавање расположивих природних ресурса третира као вид међусобно уравнотежених компоненти како жељеног развоја, тако и заштита човекове средине. Дакле, "одрживи развој" представља процес промена у којем искоришћавање постојећих ресурса, организација технолошког развитка као и промене у одговарајућим субјектима привређивања бивају усклађени како са текућим, тако и са будућим потребама.

⁹ Ibidem, стр. 246.

и да означи прекретницу у економским односима у свету. При томе, развијене земље у први план истицале су проблеме деградације животне средине уз настојање да се уведе надокнада штете од стране загађивача, односно да се изврши процена штете коју врше разни производни циклуси; неразвијене земље (тј. земље у развоју) су очекивале да се пронађу механизми за олакшану трансформацију привреде, брзу интеграцију у одрживи развој и олакшани приступ чистим и безбедним технологијама. Током Конференције развијене земље нису успеле да се суоче са својим уделом у досадашњем угрожавању животне средине и неизбежношћу да због тога учествују у трошковима за решавање глобалних проблема животне средине. Наиме, оне су инсистирале на јачању националних активности на заштити животне средине путем прерасподеле постојећих средстава покушавајући да не прихвате увођење нових инструмената финансирања. Исто тако, неразвијене земље су током целе Конференције инсистирале да добију посебан статус приликом дистрибуције међународне финансијске помоћи.

Други комплекс питања, око којих се водила велика расправа било је ограничавање емисије гасова који доприносе стварање ефекта "стаклене баште" који за собом повлачи прераспodelу коришћења постојећих енергената, што за неразвијене земље представља опасност за ограничавање њиховог развоја. Надаље, осетљиво питање је било и разрешавање постојећих конфликта између обезбеђења суверенитета над постојећим природним ресурсима који су од општег интереса (тропске шуме и постојећи облици флоре и фауне у појединим пределима) уз омогућавање несметаног развоја земљама у којима се они налазе.

Конференција је завршена пленумом на нивоу шефова држава или влада на коме је истакнуто да у свету почиње да доминира уверење да се не могу допустити нити толерисати активности које би могле угрозити животну средину и живот и здравље човека. На пленуму је доминирала атмосфера решености да се планета Земља, заједничким напорима спасе од угрожавања и уништења. У дискусијама биле су приметне разлике у приступима развијених земаља и земаља у развоју, али и настојања да се постојеће поделе превазиђу. При томе неразвијене земље су се залагале да развијене земље преузму водећу улогу у решавању глобалних проблема заштите животне средине.

Неоспорна је чињеница да су резултати Конференције у Риу историјски, јер је она усвојила реалне основе за решавање питања очувања животне средине, као нераздвојног дела одрживог развоја и дала нове импулсе процесима стварања највиших облика како између развоја животне средине, тако и између развијених и неразвијених земаља. На Конференцији је недвосмислено истакнуто да је си-

ромаштво најтежи облик деградације животне средине и да се глобални проблеми животне средине не могу решити, ако се не елиминише сиромаштво које притиска две трећине светског становиштва, ако развијене земље не измене свој садашњи расипнички начин како производње, тако и потрошње, односно ако се не отпочне са праведнијим коришћењем природних ресурса и ако се не успостави нов облик партнерства између развијених и неразвијених земаља уз одговарајуће измене у механизмима финансирања. Али је на Конференцији истакнуто да се у области одрживог развоја и заштите животне средине не могу постићи позитивни резултати изолованим националним напорима, већ је нужно јачати и унапређивати међународну сарадњу уз институционално оспособљавање земаља за одрживи развој уз свестрану примену научних достигнућа. Такође, су утврђени и принципи одрживог развоја и заштите животне средине уз истовремено решавање питања сиромаштва, незапослености и социјалних тензија и отплате дугова, отварање међународних тржишта, трансфера технологија, одговорности за стање животне средине и обавезу развијених земаља да обезбеде средства за пружање помоћи неразвијеним земљама у области заштите животне средине.¹⁰

РИО Декларација о животној средини и развоју садржи 27 принципа чију суштину укратко можемо представити на начин: људска бића имају централно место у бризи за одрживи развој; жене имају виталну улогу у управљању животном седином и развојем; у циљу глобалног партнерства треба мобилисати омладину света, њену креативност, идеале и храброст; право на развој да би задовољиле потребе развоја и животне средине, имају садашње и будуће генерације; да би се омогућило остваривање одрживог развоја, заштита животне средине треба да буде интегрални део развојног процеса; у циљу остваривања одрживог развоја и вишег квалитета живота за све људе, државе треба да ублаже и укину неодрживе начине производње и потрошње и да подстичу одговарајућу демографску политику; проблеми заштите животне средине се најбоље решавају уз учешће свих заинтересованих грађана на одговарајућем нивоу; стандарди животне средине, државе треба да ускладе са својим могућностима, да примењују превентивне мере; у циљу заштите животне средине, државе треба да ускладе са својим могућностима, да примењују превентивне мере; имајући у виду приступ да у начелу загађивач

¹⁰ На Конференцији су усвојени следећи документи:

- а) РИО декларација о животној средини и развоју,
- б) Агенда 21 (Програм активности за 21. век),
- ц) Конвенција о промени климе,
- д) Конвенција о биолошкој разноврсности и
- е) Принципи о управљању, заштити и развоју свих типова шума.

треба да сноси трошкове загађивања, национални органи треба да унапређују финансирање заштите животне средине и коришћење економских инструмената; оцењивање утицаја на животну средину, као национални инструмент предузимаће се предложене активности за које се предпоставља, да би значајно негативно утицале на животну средину; државе имају суверено право да експлоатишу сопствене изворе сходно својој политици заштите животне средине и развоја, као и одговорност да обезбеде активности у оквиру њихове јурисдикције или контроле тако да не проузрокују штету животnoj средини других држава; на искорењивању сиромаштва, као неопходне предпоставке одрживог развоја, треба да сарађују све државе и сви људи; посебан положај и потребе земаља у развоју, нарочито најмање развијених, као и оних чија је средина најугроженија, имаће посебан приоритет; државе треба да сарађују на јачању изградње унутрашњег капацитета у циљу одрживог развоја унапређивањем разумевања у науци путем размене научног и технолошког знања, као и јачањем развоја, прилагођавања, ширења и трансфера технологије; државе треба да донесу прописе у области животне средине; државе треба да сарађују на унапређивању повољнијег и отвореног међународног економског система који би допринео економском расту и одрживом развоју у свим земљама у циљу бољег решавања проблема деградације животне средине; државе треба да сарађују на даљем развоју међународног права и одговорности и одштети за негативне последице проузроковане активностима у оквиру њихове јурисдикције и контроле; државе треба ефикасно да сарађују на спречавању прекограничног преношења било каквих активности и материја које су узрочници деградације животне средине; државе треба да одмах обавештавају друге државе о евентуалним природним катастрофама или другим ванредним ситуацијама које могу да угрозе животну средину тих држава; активностима које могу имати негативне прекограничне последице државе треба да обезбеде пртходно и благовремено обавештавање угрожених држава; државе треба да сарађују у духу глобалног партнерства у циљу очувања, заштите, обнављања здравља и јединства еко-система Земље; аутохни народи и њихове заједнице и друге локалне заједнице имају важну улогу у управљању животном средином и у развоју својих знања и традиционалних начина живота; животна средина и природни потенцијали народа под страном доминацијом или окупацијом заштићени су; рат деструктивно делује на одрживи развој па према међународном праву држава је дужна обезбедити животну средину у време оружаных сукоба; мир, развој и заштита животне средине су међузависни и

недељиви; и све своје спорове у области животне средине државе треба да решавају мирним путем и у складу са Повељом уједињених нација.¹¹

Агенда 21, као што је већ истакнуто, представља програм активности на плану одрживог развоја за 21. век. Она садржи преамбулу и четири дела.

Први део: Социјална и економска питања, обухвата борбу против сиромаштва, потребу примене начина потрошње, демографску динамику и њену одрживост, заштиту и унапређење услова за људско здравље, унапређивање одрживог развоја људских насеља и укључивање питања животне средине и развоја у доношењу одлука.

Други део: Заштита и управљање ресурсима за развој, обухвата заштиту атмосфере, планирање и управљање замљишним ресурсима, борбу против смањивања шума, борбу против ширења пустиња и суша, омогућавање и остваривање развоја планинских екосистема и пољопривредних земљишта, очување еколошке равнотеже и здраво управљање биотехнологијом, заштиту океана и свих облика мора, заштиту квалитета и извора снабдевања питком водом, примену интелигентног приступа развоју, управљање и коришћење водних ресурса, еколошко управљање токсичним хемикалијама и токсичним отпадом, опасним и радиоактивним отпадом.

Трећи део: Јачање улоге значајних друштвених група, обухвата акције жена и дела омладине у одрживом развоју, уочавање и јачање улоге становништва, њихових заједница, невладиних организација радника, синдиката, бизниса, индустрије и пољопривредних произвођача у остваривању одрживог развоја.

Четврти део: Средства за остваривање Агенде 21, обухвата финансијска средства и механизме који треба да остваре одрживи развој, трансфер еколошки здраве технологије и институционално оспособљавање, улогу науке у одрживом развоју, унапређивање образовања, обуке и друштвене свести, националне механизме и међународну сарадњу на изградњи капацитета земаља у развоју, међународне институционалне аранжмане, законске инструменте и механизме и информације за доношење одлука.

Агенда 21 обрађује најтеже проблеме у области развоја и заштите животне средине са којима се свет данас суочава и њен је циљ да свет припреми за изазове 21 века. Она одржава сагласности консензуса и високи степен политичке сагласности и неодвојивости развоја животне средине. За њено остваривање су најодговорније владе, националне стратегије и одговарајући програми за њено остваривање.

---

¹¹ *RIO Declaration*, United Nations A/CNF 51/5/Rev.1 a 13. 6. 1992.

Конвенцију о промени климе потписале су 154 земље укључујући и нашу земљу. Конвенција има за циљ обезбеђење стабилне концентрације гасова са ефектом стаклене баште у атмосферу на нивоу који би спречио опасне антропогене утицаје на климатски систем, односно да се смањи брзина загревања атмосфере и тиме обезбеде услови природним екосистемима да се прилагоде климатским променама, а исто тако и да се спрече неповољни услови за производњу хране и обезбеди стабилност будућег економског развоја.

Конвенцијом су утврђене одговорности и разграничене обавезе развијених земаља, земаља у развоју и земаља у транзицији. Такође, конвенцијом је утврђен механизам за обезбеђивање финансијских средстава и трансфер технологија, који функционише под руководством страна потписница Конвенције.

Конвенцију о биолошкој разноврсности потписале су 153 земље, укључујући и нашу земљу. Конвенцијом су створени услови за боље очување биолошке разноврсности у корист садашњих и будућих генерација и обезбеђивање праведне и равномерне дистрибуције користи од биотехнологије.

Основни принципи Конвенције су: очување биолошке разноврсности, суверенитет над сопственим ресурсима уз одговорност за њихово коришћење, утврђивање штете које наносе друге државе биолошкој разноврсности, међународна сарадња, превенција, финансијски аранжмани између развијених и неразвијених земаља, стварање економских и правних услова за остваривање повољног трансфера технологија и приступа генетском материјалу.

Генерална скупштина Уједињених нација на свом 47 заседају образовала је Комисију за одрживи развој, која има виталну улогу у праћењу имплементације Агенде 21.

Комисија за одрживи развој Економског и социјалног савета Уједињених нација (ECOSOC) има задатак да прати спровођење Агенде 21, резултата Рио конференције и других активности у вези са интегралним приступом питањима животне средине и развоја у оквиру система УН.

Посебним протоколом ове конвенције усвојена су правила у погледу дугорочног финансирања програма сарадње, праћења и процене прекограничних преноса загађујућих материја у ваздуху на велике даљине. Такође, су ограничена загађења сумпором, азотним оксидима и испарљивим органским једињењима.

Ова Конвенција усвојена је 13. новембра 1977. године, а бивша СФРЈ ју је усвојила 1986. године, а од њених осам протокола, прихватила је само протокол о дугорочном финансирању Програма сарадње за праћење и процену прекограничног преноса загађујућих материја у Европу (ЕМЕР) 26. фебруара 1987. године, али због поли-

тичке ситуације, наша земља је постала пуноправни члан Конвенције 22. марта 2001. године.

Активности на спровођењу у живот институције "одрживи живот", одвијају се без виднијег застоја. Тако је у оквиру Организације за безбедност и економску сарадњу (ОЕСЕ), донета Декларација о политици човекове средине, односно Декларација о изворима за будућност.

Такође, Савет министара Европске уније донео је низ правних аката, којима се уређују односи развоја и заштите животне средине на територији Уније. Та акта су: Правилници, које директно примењују све земље чланице Европске уније; Директиве, које земље чланице Уније у одређеном року морају да уграде у своја нормативна акта; и Одлуке, које су директно обавезујуће за сва физичка и правна лица која живе и раде на територији Уније.

Однос екологије и економије

Пре елаборације самих карактеристика одрживог развоја сматрамо да је потребно указати на основне односе екологије и економије, јер је природа и структура ових веза пресудна за даљи ток и развој феномена који проучавамо. Тако закључујемо, да су у еволуцији "еколошког освешћивања" човечанства, до којег је дошло средином XX века, на преласку из индустријске цивилизације у информатичко друштво, најзначајнију улогу одиграле екологија и економија. Ове две науке су међусобно значајно повезане, јер најзначајнији проблеми у еколошкој средини настају економском активношћу, па тако долази до повезаности екологије и економије. Та повезаност се испољава у томе што нарушавање еколошке равнотеже долази због тежње за максимизирањем економских резултата, са многим не само економским већ и социјалним штетним последицама. Те последице су предмет проучавања социјалне екологије, која проучава специфичне везе између човека и његове животне средине, истражујући утицај животне средине, као укупности природних и друштвених чинилаца на човека, и утицај човека на његову животну средину, као и утицај човекове животне средине на човека и облике његовог друштвеног живота, а све то са становишта очувања животне средине човека, као "оквира живота" његовог и облика друштвеног живота у којима живи.¹² У контексту такве предметне одређености социјална екологија проучава и питања везана за одржив развој. Основна кара-

¹² Марковић Ж. Данило, *Социолошки аспект деградације животне средине у Југославији као последица НАТО бомбардовања*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001. год, стр. 148.

ктеристика "одрживог развоја" огледа се у томе што он у себи садржи следеће компоненте: социо-културну, очување животне средине и будући развој. "Одрживи развој" представља еволутивни процес увођења благостања који ефектуира оптимално задовољавање укупних социоекономских потреба становништва, а не доводи у питање (квантитативно-квалитативно, тј. оптимално) испуњење таквих интереса будућих генерација.¹³

Одрживи развој представља друштвени идеал¹⁴, идеал који треба да успостави јединство у побољшању човекових економских и друштвених услова живота уз ненарушавање природних темеља живота. При том, треба последице нагласити да је одрживост двоструко обавезујућа (према човеку и природи) и не може се третирати другачије од јединственог мисаоног склопа економије и екологије. "Одрживи развој" је сложена категорија, јер она у себи садржи елементе следећих одрживости: социјалне одрживости у којој је остварена праведна расподела остварених добитака, а минимизирана је разлика у животном стандарду људи; економска одрживост (која омогућава реализацију постојећих привредних ресурса); еколошка одрживост (која омогућава успешну заштиту животне средине разноврсним облицима еколошких акција); просторна одрживост (која садржи избалансирани елементи рурално-урбаних конфигурација и оптималну распоређеност људских насеља) и културна одрживост (која садржи нормативе еко развоја на плурализму локалних, односно економских, културних и социјалних специфичности).¹⁵

Уравнотежени развој и уравнотежено коришћење постојећих природних ресурса првенствено се односи на најзначајније њене елементе, које је деградација у највећој мери захватила, тј. воду, ваздух и земљану површину. Уравнотежен развој мора се одвијати у оним границама које задовољавају потребе садашњих нараштаја, али на начин да се тиме не угрожавају могућности задовољавање потреба будућих генерација. Исто тако, морају бити уравнотежни и постулати економске, социјалне и еколошке политике земље.

¹³ Вукићевић Момчило, *Еколошка политика - прилог теорије посебне секторске економске политике у области уређења, заштите и унапређења животне средине*, Монографија - Заштитна животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001. год, стр. 249.

¹⁴ Андевски Милица, *Еколошко образовање у светлу концепта о одрживом развоју*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001. год, стр. 196.

¹⁵ Такође, одрживи развој има више значења од којих су најзначајније: уравнотежени развој и уравнотежено коришћење расположивих привредних ресурса и коренито мењање схватање развоја.

Коренито мењање схватања развоја, обухвата напуштање остваривање развоја "без ограничења". Наиме, у будућим привредним кретањима развој се мора одвијати у оквиру како потреба људи на одређеном подручју, тако и могућности које пружа природа подручја на коме се обављају привредне активности. Дакле, нужно је да произвођачи схвате да се не може неограничено производити не водећи рачуна како о потребама људи, тако и "могућностима природе да издржи ту производњу", а нарочито у оним сегментима који се морају обнављати. Истовремено је нужно да се смањи постојећи егоизам светских моћника, укључујући и политичке силе, понајвише због лагодности и конформизма њихове производне структуре која је кључна препрека јачању одрживог развоја. Такође, развитак одрживог развоја коче како развијене земље које нису спремне да мењају своју стратегију развоја, односно да се одрекну одређеног процента профита, тако и неразвијене земље које због својих економских тешкоћа одрживи развој потискују у други план. "Одрживи развој" остварује се у различитим условима, самим тим и неједнаки су његови резултати. Исто тако, присутна је технолошка неуједначеност у производним процесима. Самим тим, нужна су међусобна усклађивања, нарочито у случајевима када је присутна исцрпљеност природних ресурса, као и опасност од уништења постојећих природних богатстава. При томе посебна пажња мора бити усмерена одржавању виталних природних ресурса (вода, атмосфера, биљни и животињски свет).

Еколошка ситуација и привредни развој у Југославији

У условима када је трећи миленијум отпочео у знаку глобализације и спорења о њеним позитивним и негативним странама, теоријски извори¹⁶ указују да наша земља ступа у другу, «обновљену» фазу транзиције. Под утицајем и у светлу веома ригидних економских закона одиграва се промена структуре друштва, успостављају се потпуно нови оквири који указују на дуализам њихових утицаја, који се рефлектује и у нашој земљи. Тако да су животни проблеми данашњице: погубно загађивање природне средине и све већа незапосленост,¹⁷ а као један од фактора који најбоље говори о нужности развоја и унапређења односа економије и околине у Југославији, јесте потреба установљавања инструментаријума који ће реаговати на

¹⁶ Лошонц Алпар, *Макро-мезо и микро-економски елементи односа према околини у Југославији-односно како до заштите локалитета*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001. год, стр. 265.

¹⁷ Марковић Ж. Данило, *Глобализација и незапосленост*, Директор, бр.10, Београд, 2001.год. стр.18 према: Печујлић Мирослав, Два лица глобализације, Политика, 4. 5. 2001. год, стр.1.

динамизме из околине. Поред тога, усвајајући чињеницу да је у току транзиције у другим земљама заштита околине имала много пута само споредну улогу и да у Југославији постоји проблем неусклађености инфраструктуре у односу на заштиту околине; проблем недоурађености комуникационог система у односу на најзначајније информације; затим низ неодговарајућих технолошких система или како се наводи¹⁸ “одсуство сензитивитета према стандардима”; као и постојање уских грла у односу на основна уређења помоћу којих се реализује заштита, основни задаци када је у питању сама заштита треба да буду адресовани на државу и њене органе са најважнијим задацима:¹⁹ израда планова за економски развој; управљање растом и развојем; интегрисање различитих планова развоја; спровођење непосредног и посредног облика регулисања, непрестано се старајући о предностима и мање повољним њиховим димензијама; афирмација система приоритета у пореском систему који је осетљив на динамику односа економије и околине; израда монетарних подстицаја; креирање статистичког система праћења динамике околине и економије итд. Сви ови захтеви треба да се реализују у контексту привредног развоја Југославије.

Под привредним развојем подразумевају се одговарајући друштвено продукциони односи у одређеној земљи и у одређеној фази њеног друштвено-економског живота. Он представља институционални оквир остваривања друштвене репродукције.²⁰ Садржај привредног система чине "Власништво над материјалним условима производње, начин испољавања робне привреде, начела расподеле резултата производње, базични организациони облици окупљања људи у процесу остваривања друштвене репродукције, улога државе и домет распрострањања њене власти и утицаја на друштвену репродукцију као и начин остваривања те улоге, облици и садржаји сарадње националне привреде у привредама других земаља, итд."²¹

Југословенско друштво од 1944. године до данас доживело је веома динамичан развитак како производних снага, тако и друштвених односа. При томе друштвени односи су главна покретачка снага развоја производних снага, односно привредног развоја. Привредни систем је дефинисан и у времену као промењив друштвени оквир у

¹⁸ Лошонц Алпар, *Макро-мезо и микро-економски елементи односа према околини у Југославији - односно како до заштите локалитета*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001. год, стр. 265.

¹⁹ Ibidem, стр. 269.

²⁰ Марсенић Драгутин, *Економика Југославије*, Универзитет у Београду/ Економски факултет, Београд, 2001, стр. 4.

²¹ Ibidem.

којем се одвија друштвена репродукција. За југословенски привредни систем то је посебно важно, јер су промене у њему биле драстичне. У развоју привредног система Југославије присутна су два развојна периода: период од 1944. године до 1991. године и период после 1991. године.

Период од 1944. године до 1991. године одвијао се у бившој СФРЈ у чијем саставу су биле шест Република укључујући Србију и Црну Гору. Овај развојни период садржи четири фазе развоја. Прва развојна фаза траје од 1944. године до 1963. године. У оквиру ове фазе присутне су две међуфазе: административни период и ограничена самоуправна аутономија. Административни период почиње 1944. године и траје од 1950. године, односно 1953. године. Овај период карактерише државна својина средстава за производњу настала конфискацијом имовине од државних непријатеља, национализацијом и аграрном реформом. Основни управљачки инструмент у овом периоду био је Државни план који је у себи имао детаљне инструкције радним колективима које су се односиле како на производњу, тако и на расподелу. Период "Ограничене самоуправне економије", трајао је од 1950. године, односно 1953. године, до 1965. године. Овај развојни период почиње након доношења Закона о предаји државних привредних предузећа и виших привредних удружења на управљање радним колективима (30. јун 1950. год.). У овом периоду држава је задржала у својим рукама средства за акумулацију, инвестиције и заједничку потрошњу, а радни колективи су добили средства за производњу са којима су они слободно располагали и остваривали производни циклус и одговарајући доходак. Друга фаза развоја привредног система трајала је од 1965. године до 1970. године. Идејне основе ове развојне фазе садржане су у Уставу СФРЈ из 1963. године, којим је државна својина претворена у друштвену својину. Такође, у овом периоду напуштен је систем акумулације и формирање фондова, а уведен је систем обавезних доприноса друштвеној заједници. За привредна кретања у првој и другој развојној фази привредног система карактеристично је да "еколошки проблеми нису посебно ни уочавани ни решавани. То је онај период у развоју Југославије када се сматрало да је природа, тј. да су природна богатства дата и да их треба што боље искористити за остваривање планираног привредног развоја (раста). Међутим, постепено се долазило до сазнања да је потребно бити обазривији у искоришћавању природних богатстава и да сазнање да то искоришћавање, ако не уважава законитости које постоје у природи може довести до нежељених последица у њој."²²

²² Марковић Ж. Данило, *Социјална екологија*, четврто допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 257-258.

Следствено томе при крају друге развојне фазе дошло се до "сазнања о могућностима настајања еколошких проблема уколико се у "присвајању природе" не буде водило рачуна о законитостима које владају у њој, тј. еколошким законитостима."²³ Трећа фаза привредног развоја отпочела је 1971. године, а завршила се 1980. године. У овој развојној фази отпочело је реорганизовање предузећа и формирање основних организација удруженог рада, које су представљале најмање технолошки и радно заокружене целине у којима се производе добра и услуге које могу бити предмет новчано-робне размене (реализације). Оне стичу доходак који је од њих неодвојив.²⁴ Ову фазу карактерише и појава еколошких проблема и свест о постојању различитих облика деградације животне средине. Истовремено се "изграђује систем заштите човекове средине који је за своју основу имао теоријски концепт социјалистичког самоуправљања и његово институционално организовање и правно уређивање. Установљава се уставно право на здраву животну средину, а основни субјекти заштите и унапређивања човекове средине су организације удруженог рада и друштвено-политичке заједнице, пре свега, као субјекти самоуправног организовања. Улога државе и државних органа је врло скромна и, у првом реду, контролна".²⁵ Четврта фаза развоја привредног система почиње крајем 1980. године и траје до 1991. године. Ову фазу карактерише напуштање система "договорне економије" и система самоуправљања уз увођење тржишног система привређивања. У овој привредној фази дошло је до реафирмације приватне својине, тако се у привредним кретањима јављају три облика својине: државна, друштвена и приватна. У овој фази привредног развоја "све значајније место у заштити и унапређивању човекове средине добија држава и њени органи."²⁶

Привредни развој СРЈ

После насилне сецесије четири републике из састава бивше СФРЈ, Уставом донетим 1992. године формирана је Савезна Република Југославија у чији састав су ушле Република Србија и Република Црна Гора. У привредном развоју СРЈ присутне су две фазе развоја: фаза ограничених могућности остваривања привредног ра-

²³ Ibidem, стр. 258.

²⁴ Такође, у овој развојној фази републике се конституишу као државне творевине без подређености постојећој Федерацији. Сличан друштвено-економски и правни статус добиле су и аутономне покрајине које улазе у састав СР Србије. Надаље, самоуправно споразумевање и договарање постају "генерални начин" усаглашавања различитих интереса.

²⁵ Ibidem, стр. 258.

²⁶ Ibidem, стр. 258.

звоја и фаза обнове привредних активности. Фаза ограничених могућности остваривања привредног развоја, трајала је од 1992. године до октобра 2000. године. Ову фазу привредног развоја карактерише читав низ негативних чиниоца који су битно утицали на смањивање привредних активности земље. Истичемо само најзначајније: у почетној фази привредног развоја дошло је до смањивања обима производње што је резултирало због губитка тржишта у бившим републикама и иностранству; увођење санкција како од стране Уједињених нација, тако и од Европске уније, онемогућио је проток капитала и роба; ратне операције вођене у Босни и Херцеговини и Хрватској у знатној мери су утицале на смањивање привредних активности, с једне стране, због недостатка радне снаге, а са друге стране због немогућности пласмана на тим подручјима; немогућност набавке резервних делова из иностранства у знатној мери је утицало на имбилизацију распложивих капацитета; недостак енергената у знатној мери успоравао је постојећи обим производње, а утицао је на појаву "сиве економије; замрзавање чланства у међународним финансијским организацијама онемогућило је добијање кредита и отплате доспелих потраживања, што је утицало на повећање постојећих дугова, током времена многи привредни субјекти су престали да раде, а радници су били упућивани на принудне одморе; најтежи ударац привреди Србије, а делимично и привреди Црне Горе, задат је бомбардовањем током 78 дана у 1999. години. НАТО бомбардовање је нанело непроцењиве штете како привреди, тако и животној средини нарочито на подручјима на којима је била лоцирана хемијска индустрија.

У овом периоду привредни развој је заустављен и земља је доведена у незавидан положај што се одразило на формирање друштвеног производа чија је висина преполовљена, тако да исти сада износи око 1,2 хиљаде долара по глави становника.²⁷ После октобарских догађаја остварених у 2000. години дошло је до фазе обнове привредних активности. У овој фази остварена су следећа позитивна кретања: укунути су сви видови санкција; наша земља примљена је у чланство УН, што је омогућило да се активира њено чланство у Светској банци и Међународном монетарном фонду; реактивирано је чланство у ОЕСЕ и другим регионалним организацијама; у земљи су стигле бројне донације које су омогућиле правазилажење бројних потешкоћа; са Међународним монетарним фондом остварени су повољни аранжмани за одобравање кредита; Париски клуб поверилаца отписао је део дуговања; отпочело је оживљавање привредних активности у многим привредним гранама; остварени су повољни ус-

²⁷ Благодарећи оствареној индустријализацији бивша СФРЈ је била сврстана у средње развијене земље са преко 2,5 хиљаде САД долара друштвеног производа по глави становника.

лови за даље оживљање привредних кретања, остварена је политичка стабилност земље и обезбеђена правна сигурност физичких и правних лица. На остваривање повољних услова за даље оживљавање привредних активности свакако ће позитивно утицати започети процес приватизације.

Уместо закључка

Бит савремених глобализационих и интернационализационих економских процеса представљају кључни развојни трендови «будућности која је почела», тј. мегатрендови развоја који трансформишу природу привредних активности,²⁸ а подразумевајући под глобализацијом процес повезивања и обједињавања савремених друштава са многим противречностима.²⁹ Схватајући одрживи развој («sustainable development») као развој који због ограничености ресурса и ограниченог потенцијала Земље и живог света на њој захтева:³⁰ усмеравања и ограничавања у корист; могућности развоја будућних генерација; социјалне правде за постојеће становништво и одговорност за деловање у смислу превенције, смањења негативних ефеката и међународне сарадње. Закључујемо да стратегија одрживог развоја несумњиво представља нову филозофију развоја која у себи садржи мноштво елемената који омогућавају остваривање жељеног развоја. Може се рећи да одрживи развој представља својеврсни развојни процес који омогућава остваривање позитивних резултата у привредним кретањима.

Наиме, одрживи развој представља синтезу свих чинилаца који учествују у производном процесу, а који истовремено обезбеђује и одговарајуће услове за отклањање неповољних утицаја на животну средину. Нема сумње да одрживи развој представља својеврсни механизам који омогућава рационално остваривање производног процеса без штетних последица по животну околину.

У будућности, у нашој земљи нужно је усвојити принципе одрживог развоја и у њих укључити све атрибуте који треба да зауставе деградацију животне средине уз омогућавање услова за коришћење постојећих ресурса и будућим нараштајима. У оквиру ових

²⁸ Рикаловић Гојко, *Глобализација и интернационализација привреде-основни мегатрендови*, Округли сто - стратешко партнерство Осовина Ротердам-Источна Европа, Београд и Србија на Дунаву - Партнерство за нови век, Београд, Новембар 2001. год, стр. 14.

²⁹ Марковић Ж. Данило, *Социјологија и глобализација*, Центар за усавршавање руководилаца у образовању, Београд, 2000.год, стр. 18.

³⁰ Цветановић Олга, *Одрживи развој - Београд - Дунав*, Округли сто - стратешко партнерство Осовина Ротердам-Источна Европа, Београд и Србија на Дунаву - Партнерство за нови век, Београд, Новембар 2001.год, стр. 22.

кретања приоритет мора бити усмерен на набавку савремене технологије која треба да смањи загађивање атмосфере загађујућим материјама од стране термоенергетских постројења, нафтне, хемијске и петрохемијске индустрије, као и црне и обојене металургије, чиме би се обезбедило испуњење преузете обавезе потписивањем Конвенције о спречавању аерозагађивања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allabu M. *Dictionary of Ecology*, London, 1977.
2. Андевски М. *Еколошко образовање у светлу концепта о одрживом развоју*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001.
3. *Декларација о животној средини*, донета у Стокхолму од 12 до 16. јуна 1972.
4. Еко-конференција 2001. 26-29. септембар, *Заштита животне средине градова и приградских насеља* (Монографија), Нови Сад, 2001.
5. Лошонц А. *Макро-мезо и микро-економски елементи односа према околини у Југославији-односно како до заштите локалитета*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001.
6. Мајор Ф. "Сутра је увек касно", Југословенска ревија, Београд, 1991.
7. Марковић Ж. Д.: *Глобализација и незапосленост*, Директор, бр. 10, Београд, 2001.
8. Марковић Ж. Д. *Социјална екологија*, четврто допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
9. Марковић Ж. Д. *Социологија и глобализација*, Центар за усавршавање руководиоца у образовању, Београд, 2000.
10. Марковић Ж. Д. *Социолошки аспект деградације животне средине у Југославији као последица НАТО бомбардовања*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2001.
11. Марсенић Д. *Економика Југославије*, Универзитет у Београду - "Економска политика" бр. 2549, Београд, 2001.
12. Привредна комора Београда, Округли сто: *Стартешко партнерство, Осовина Ротердам-Источна Европа, Београд и Србија на Дунаву - Партнерство за нови век*, Београд, Новембар 2001.
13. Вукичевић М. *Еколошка политика - прилог теорији посебне секторске економске политике у области уређења, заштите и унапређења животне средине*, Монографија - Заштита животне средине градова и приградских насеља, Нови Сад, 2001.
14. Вукосавић В. *Заштита човекове средине међународно-правни аспект*, Београд, 1980.

Danijela Kostadinović-Krasić, Beograd

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE DEVELOPMENT OF YUGOSLAVIA

Summary

This paper deals with the questions of sustainable development and the development of Yugoslavia. The fundamental emphasis is focused on the role of the international organizations and institutions in making the concept of sustainable development, then on the relationship of ecology and economy as well as on the ecological situation and economy development in Yugoslavia.

Key words: sustainable development, RIO declaration, environment.